

Arnošt Rosin és Czesław Mordowicz 1944-es szökése az auschwitz-birkenai koncentrációs táborból Szlovákiába

Kísérlet a magyarországi zsidók 1944. évi deportálásának megakadályozására

---

EDUARD NIŽŇANSKÝ

The Escape of Arnošt Rosin and Czesław Mordowicz from the Auschwitz–Birkenau Concentration Camp to Slovakia in 1944. An attempt for Prevention of the Jews Deportation from Hungary in 1944

Keywords: Auschwitz, escape, testimony

A zsidók 1942. évi deportálása mint Szlovákia antiszemita politikájának kicsúcsosodása

Az uralkodó állampárt, a Hlinka-féle Szlovák Nemzeti Párt (a továbbiakban HSĽS)¹ autochton antiszemitizmusa karöltve a „zsidó = ellenség”² képével alkotta a szlovák antiszemitizmus előkészítésének és megvalósításának lényegét. Ez a HSĽS ún. mérsékelt szárnya (Jozef Tiso)³ politikáját illetően a numerus clausus elve szerint valósult meg, ami azt jelentette, hogy a zsidó közösségnek Szlovákia szociális, gazdasági, hivatásbeli és kulturális életében betöltött szerepét körülbelül 4%-ban szabta meg – tehát a többségi lakossághoz viszonyított számarányuknak megfelelően. A HSĽS radikális szárnya (pl. Vojtech Tuka, Alexander Mach)⁴ azonban – főként Salzburg,⁵ tehát 1940

-
- 1 A szlovák autochton antiszemitizmusra, valamint antijudaista, nemzeti, gazdasági-szociális és politikai vetületére l. pl. Nižňanský 2016a, 31–34. p.; Szabó 2014.
  - 2 Az ellenségkép konstrukciójához l. pl. Kamenec 2006; Nižňanský 2016; Schmitt 2013.
  - 3 Jozef Tiso 1939. januári nyilatkozatából: „(...) A zsidókérdést úgy fogjuk megoldani, hogy Szlovákiában a zsidóknak csak annyi befolyást hagyunk, amennyi Szlovákia összlakosságához mért számarányuknak megfelel. A szlovákokat abban a szellemben fogjuk nevelni, hogy a gazdasági és ipari életben teljesen kibontakozhassanak, s hogy fokozatosan átvehessék az összes helyet, melyet most a zsidók foglalnak el.” *Slovenská politika*, 1939. január 27., 2. p. Közlebről l. pl. Kamenec 1998; Nižňanský 2014, 81–87. p.; Nižňanský 2015.
  - 4 Alexander Mach már 1939-ben kijelentette: „A zsidókat, akiknek aranyuk van, ékszereik, gazdagságuk, mindenütt ráncba szedték, s ezt fogjuk tenni mi is. (...) aki itt nem dolgozik, az itt

után – olyan antiszemita politikát folytatott, mely nem volt tekintettel a zsidóknak a szlovák társadalomból való kiiktatása semmilyen következményére. Az én olvasatomban ok-okozati viszony volt a szlovák állam képviselői antiszemitizmusának ideológiája és e politika törvényalkotói és végrehajtó gyakorlata között. A szlovák állam kikiáltása után a kormánypolitikai antiszemitizmus fokozatos instrumentalizációjának és intézményesítésének lehetünk szemtanúi. Az út a „zsidó” 1939. évi definíciójától (az 1939/63. kormányrendelet – az 1941/198. rendeletig, mely a faji definíciót adta meg) a zsidó vagyon összeírásáig vezetett, a zsidó cégek és iparendelékek arizálásáig és likvidálásáig, a zsidók megjelöléséig egészen a náci koncentrációs táborokba való deportálásukig.⁶

A zsidók 1942. évi deportálásai a szlovák politikai szervek antiszemita politikájának kicsúcsosodását jelentették – nemcsak a kormány politikájának, hanem az Államtanácsnak is (nem utolsósorban az elnökének is). A zsidó közösséggel való előző bánásmód logikus következményei voltak. A zsidó cégek és vállalatok arizálása és likvidálása, csakúgy, mint a hivatás gyakorlásának betiltása a zsidó közösség széles körű elszegényedéséhez vezetett. A szegény zsidóktól pedig az állam meg akart szabadulni.⁷ A szlovák politikai antiszemitizmus reális eredményei a náci holokauszttal keresztezve eredményezték a zsidók Szlovákiából 1942-ben megvalósított deportálását. Máig megválaszolatlan az a kérdés, vajon a szlovák fél ajánlotta-e fel a zsidókat, vagy csak beleegyezően elfogadta a náci Németország ajánlatát.⁸ A deportálások kérdését⁹ a szlovák

---

enni sem fog. Ki mit összelopkodott itt, attól elveszünk! Lényegében ez az egész zsidókérdés megoldása!” *Slovák*, 1939. február 7., 2. p.

- 5 Az 1940. július 27–28. közötti salzburgi tárgyalásokon német nyomásra a radikális szárny és a nemzetiszocialista eszme erősödött meg Szlovákiában. (A ford. megj.)
- 6 A szlovákiai holokauszt kronológiájához I. pl. Nižňanský 2005a, 7–17. p. A szlovákiai antiszemitizmus politikájának kérdésköréhez I. pl. Kamenec 1991; Lipscher 1992; Nižňanský 2016a.
- 7 Ennek a történelmi konstrukciónak az igazolására hozok fel adatokat a kormány említett törvényjavaslatának (Törvény a munkaszolgálatos zsidók vállalatának irányításáról. A Belügyminisztérium 1942. április 1-jei előterjesztése) indoklásából. E felterjesztés szerint a 88.951 zsidó (a 198/41. sz. rendelet szerint a számuk 89.053 volt) mintegy 22.000 háztartást alkotott. Eredetileg 32.527-en voltak önálló foglalkozásúak (36,3%). További 4.000 zsidó élt vagyonának hozamából, mindennemű keresőtevékenység nélkül (tehát összesen 41%). A vállalatok arizálásával és likvidálásával, valamint a munkaengedélyek elutasításával s egyéb zsidóellenes rendelkezésekkel 22.267 személyt iktattak ki, s 2.500 személy (a 4.000-ból) elvesztette annak lehetőségét, hogy vagyona hozamából éljen (összesen 24.767, tehát 71,7%). Az indoklás szerint körülbelül kétharmaduk volt családfő, illetve háztartás feje. A jelentés szerint lényegében 16.000 háztartás (tehát az eredeti 22.000-nak a 72%-a) maradt a megélhetéshez szükséges bevétel híján. Átszámítva ez mintegy 64.000 zsidót jelent. Ha ezt a számot összevetjük a deportáltak számával (kb. 58.000), s hozzászámítjuk azt a mintegy 3.500 zsidót, akik a zsidó munkatáborokban és munkaközpontokban voltak vagy a hadsereg VI. munkaszólójában szolgáltak, a zsidók jelentette szociális problémákat, illetve a deportálások utáni élelmezésüket a kormánynak sikerült megoldania. Közlebről I. Nižňanský–Kamenec 2003, 180–181. p.
- 8 Bővebben erről a kérdésről I. pl. Nižňanský 2011.

kormány 1942. március 3-án tartott ülésén Tuka miniszterelnök és Mach belügyminiszter vetették fel. (Nižňanský–Kamenec 2003, 142. p.) Ezt követően, március 6-án Tuka az Államtanácsban ezt mondta a deportálásokról: „A zsidókérdést fokozatosan kell megoldani, mégpedig az Ukrajna területére való kiköltöztetéssel. Már jelezték is nekünk, hol lennének elhelyezve. A zsidók azzal, hogy elhagyják államunk területét, megszűnnek a Szlovák Köztársaság állampolgárai lenni. Tizennégy napi élelmet vihetnek magukkal. A Szlovák Köztársaság köteles minden zsidóért 500 birodalmi márkát fizetni.” (Nižňanský–Kamenec 2003, 146–148. p.) Eközben intenzív szlovák–német tárgyalások folytak, melyeken nem csak a deportáló vonatszerelvényekről volt szó, hanem főként a deportálandó zsidók vagyonáról. A német szóbeli jegyzékek – 1942. április 29-éről és 1942. május 1-jéről¹⁰ – elsősorban a deportált zsidók utáni fizetéssel foglalkoztak,¹¹ továbbá az állampolgárságuk elvesztésével,¹² valamint a német félnek azzal a kötelezettségével, hogy a deportált zsidók már nem térnek vissza Szlovákia területére.

1942. március 25-től 1942. október 20-ig Szlovákiából 57 transzportot indítottak útnak, ezekben 57 628¹³ zsidó személyt deportáltak (a zsidó lakosság 2/3-át). Néhány száz kivételével ezek többsége elpusztult. A szlovák szervek (főként a Belügyminisztérium XIV. osztálya, a HSĽS, a Hlinka Gárda (HG), az államigazgatás alá tartozó hivatalok, de a Közlekedésügyi Minisztérium is) minden erejükkel részt vettek a deportálásokban. Szlovákiában öt átmeneti gyűjtőtábor alakítottak ki (Pozsony-Patrongyár, Nyitra, Poprad, Szered és Zsolna), ezekben összpontosították a deportálás előtt a zsidókat. Elsőként a fiatal zsidó fiúk és lányok deportálását végezték el, 1942. április 11-től pedig elkezdték a családok deportálását. A deportált zsidók csak 50 kilogramm pontosan megszabott tartalmú ingóságot vihetnek magukkal. A szlovák fél hat olyan vonatszerelvényt (ún. marhavagont) állított ki, melyekben a zsidókat a náci koncentrációs táborokba szállították. Minden vagonban 40 zsidó polgárt helyeztek el, rendelkezésükre egy vízesödör és egy a szükségleteknek kijelölt vödör állt.

Hanns Ludin német nagykövet 1942. április 6-án a következő táviratot küldte Berlinbe: „A szlovák kormány beleegyezett abba, hogy Szlovákia területéről az összes zsidót elszállítsa, mindennemű német nyomás híján. Maga az elnök is személyesen egyetértett az elszállítással, a szlovák püspöki kar tiltakozása ellenére. (...) A zsidók elszállítása folyamatosan zajlik, komplikációk nélkül.”¹⁴

A szlovák politikusokkal ellentétben, akik propagandista módon azt állították, hogy a zsidók dolgozni mennek, (Nižňanský–Lônčíková 2014; Nižňanský 2014) Giuseppe

9 A deportálások kérdéséről bővebben I. Kamenec 1992; Lipschner 1992; Nižňanský 2011; Nižňanský 2016a, 93–145. p.

10 Bővebben I. Nižňanský 2003, 135–138. p.

11 Bővebben I. Nižňanský–Kamenec 2003a.

12 1942. május 15-én elfogadták a 68/142-es alkotmánytörvényt, az ún. deportációs törvényt, mely lehetővé tette a zsidók deportálását, akik ezzel elvesztették állampolgárságukat is. Bővebben I. Nižňanský 2002; Zavacká 1992.

13 SNA, fond Ministerstvo vnútra, kartón 262, 12266/42.

14 Bővebben I. Nižňanský 2003, 127–128. p.

Burzio vatikáni diplomáciai ügyvivő még a deportálások megkezdése előtt, 1942. március 9-én a következőket írta Pozsonyból Rómába: „A 80 000 személy deportálása a németeknek kiszolgáltatott Lengyelországba nagy részük számára a biztos halálra ítéléssel egyenlő.” (Kamenec–Prečan–Škorvánek 1992, 79–80. p.)

Az auschwitz-birkenai koncentrációs tábor és Rosin meg Mordowicz sorsa

Normális körülmények között Arnošt Rosin és Czesław Mordowicz soha nem találkoztak s nem ismerték volna meg egymást. Mindketten más országban és más városban éltek. Sorsuk a második világháború alatt csak a náci holokauszt és a szlovák politikai antiszemitizmus következményeként keresztezte egymást. Rosin történetéről elmondható, hogy első szakaszában, a Szlovákiából történő deportálásával nagyon hasonlított a többi, mintegy 58 000 zsidóéra, akiket 1942-ben erőszakkal elszállítottak Szlovákiából s vagy Auschwitzba kerültek, vagy a Lublini körzetbe. (Nižňanský–Lónčíková 2015; Salner 1997; Škorvánkóvá 2015; Vrzgulová 2007) Hozzá hasonlóan Mordowicz sorsa is azonos volt a megszállt Lengyelország zsidóinak szenvedésével. Közös szökésük nemcsak arra való kísérlet volt, hogy megváltoztassák a sorsukat, hanem az az auschwitz-birkenai koncentrációs tábor gyilkos működéséről is tájékoztatni akarták a világot. Sőt, azt gondolták, hogy információik megállíthatják az 1944. évi magyarországi deportálásokat.

Jan Zaborowski lengyel szerző azt állítja, hogy az auschwitzi koncentrációs táborból „összesen 667 fogolynek sikerült megszöknie. (...) Annak alapján, amit tudunk, a tábor vezetése 270 foglyot elkapott. Pontos értesüléseink 100 olyan fogolyról vannak, akiknek sikerült a szökés. Hogy mi történt a további, mintegy 300 szökevényen, azt senki sem tudja pontosan. (...) Az oświęcim-i szökések egyharmadának (232) lengyelek voltak a hősei, rajtuk kívül a legtöbben oroszok (95) és zsidók (76) voltak.” (Sobański 1982; Kárný 1992, 167. p.)

Ennyit a statisztikáról. Több olyan szlovákiai zsidónak a nevét is ismerjük, akik már az 1942. évi deportálások után próbáltak sikertelenül megszökni az auschwitzi koncentrációs táborból. Danuta Czech szerint az első szökést – sajnos, sikertelenül – már 1942. május 19-én kísérelte meg Leopold Almasi (rabszáma: 32695). E történésznő nyilvántartása szerint a nevezett 1942. április 24-én kapta ezt a számot. (Czech 1989, 214. p.)

1942. május 24-én sikertelenül próbált megszökni Martin Weiss (rabszáma: 30715, nyilvántartása a táborban: 1942. április 17.) és Zoltán Hochfelder (rabszáma: 33319, Szlovákiából deportálva 1942. április 29-én – Czech 1989, 216. p.). Ugyanazon a napon próbált megszökni Isak Herskovic is (rabszáma: 30526, nyilvántartása a táborban: 1942. április 17. – Czech 1989, 216. p.). 1942. június 4-én kudarcba fulladt Jozef Spitz (rabszáma: 30223, nyilvántartása a táborban: 1942. április 17.), Franz Hauser (rabszáma: 31647, nyilvántartása a táborban: 1942. április 19.) és Moric Citron (rabszáma: 33603, nyilvántartása a táborban: 1942. április 29. – Czech 1989, 220. p.) szökése is. 1942. június 8-án sikertelenül próbált megszökni Ladislav Lilienthal (rabszáma: 29878, nyilvántartása a táborban: 1942. április 17.) a lengyel Wiktor Bansikkal (rabszáma: EH-2116 – Czech 1989, 223. p.). Minden ilyen kísérlet esetében a náci feljegyzésekben a megjegyzés rovatba ezt írták: „auf der Flucht erschossen” (lelőve szökés közben). E szökési kísérletek részleteiről semmi egyebet nem tudunk.

1944-ben azonban az auschwitz-birkenai koncentrációs táborból¹⁵ két zsidó páros szökött meg, s mind a négyen sikeresen Szlovákiába jutottak. Alfréd Wetzler és Rudolf Vrba története jól ismert.¹⁶ Velük ellentétben Rosin és Mordowicz szökése a széles nyilvánosság számára lényegében ismeretlen.¹⁷ Szerintem nyilvánvalóan azért is, mert az előbbi kettőssel szemben nem írták meg s nem adták ki könyvben a történetüket. Ez a második szökés leállíthatta volna a magyarországi zsidók deportálását, mivel csak azt követően került rá sor, hogy az auschwitzi koncentrációs táborba elindultak az első deportálószerelvények Magyarországról. Wetzler és Vrba már 1944. április 7-én megszöktek, ekkor még a magyarországi deportált zsidókat nem szállították az auschwitzi koncentrációs táborba.¹⁸

A szökevények egyike, Arnošt Rosin¹⁹ (született 1913. március 20-án Szinnán, elhunyt Düsseldorfban 1999-ben) a deportálása előtt további 20 fiatalemberrel szinnai születési helyén került őrizetbe, innen Homonnába szállították, utána pedig a zsolnai zsidó koncentrációs központba. Itt élte meg első megaláztatását: „...gárdisták fekete egyenruhában. Tőlük kaptuk az első koncentrációs leckét. Ok nélkül szidtak, vertek és rugdaltak, s ellopták személyes tárgyainkat.”²⁰

Rosin leírta a Szlovákiából indított deportálószerelvény útját is: „...engem egy körülbelül ezerfős férficsoporttal együtt a zsolnai állomáson marhavagonba tereltek. Amikor bezárták a toloajtót, és súlyos lakatokkal zárták be, és a vonathoz gárdistákból álló szigorú őrizetet rendeltek, kezdtük megsejteni, hogy baj van. Éjszaka indultunk Csaca irányába, a vonat csak reggel állt meg Zwardoń lengyel határállomáson. Parancsra kiszálltunk a vagonokból, melyeket a gárdisták nyitottak ki. Megszámoltak minket s átadtak a német katonáknak, akik visszazavartak a vagonokba, s a további út során ők voltak a kísérőink. Április 10-én érkezünk meg az Oświęcim-Auschwitz nevű állomásra. Az állomáson már egyenruhás SS-katonák vártak, akik az oświęcim-i koncentrációs táborba kísérték minket.”²¹

15 A koncentrációs táborokról bővebben I. pl. Kogon 1974; Sofsky 2001

16 Kárný 1992; Kárný 2009; Vrba 2007; Wetzler 2009.

17 A transzportok névsora szerint Zsolnáról április 4-én indult el a transzport, Zwardońba másnap érkezett meg. A deportációs szerelvények német összeírása szerint azonban ennek a zsidó férfiakkból álló transzportnak Lublinba kellett mennie.

18 Ennek ellenére Vrba a háború után mást állított. „Barátommal, Wetzlerrel együtt 1944. április 7-én szöktünk meg. Elhatároztuk, hogy felhívjuk a világ figyelmét arra, ami Oświęcimben folyt, s elsősorban meg akartuk akadályozni, hogy a magyar zsidók ellenállás nélkül hagyják magukat Oświęcimbe hurcolni.” Bővebben I. Lipscher 1992, 187. p. Vrba jelentésének ezt a részét vallomásában kétségbe vonta Kamil Krasňanský is, aki Szlovákiába való szökésük után mindkét párosról gondoskodott. Bővebben I. Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, fond Testimonies, Diaries and Memoirs Collection, 033.3995 (Krasňanský vallomását E. Kulka rögzítette).

19 A szlovákiai zsidók 1942. évi összeírásaiban Ernest Rosin néven is szerepel.

20 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Rosinnal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven). 1. p.

21 Uo., 1–2. p.

Vallomásában van bizonyos ellentmondás. Danuta Czech szerint ugyanis Rosin a szlovákiai zsidóknak abba a csoportjába tartozott, mely az auschwitzi koncentrációs táborba 1942. április 17-én érkezett, illetve ezen a napon kapott ez a csoport számot. Rosin rabszáma: 29858.²²

Meg szeretném jegyezni, hogy Rosin a szlovákiai fiatal zsidó férfiak és nők első transzportjai egyikében volt, melyek a hivatalos propaganda szerint „munkába” mentek.²³ A deportált Rosin azonban nagyon hamar felismerte a borzasztó helyzetet, melybe a koncentrációs táborban jutott. „Csak másnap kezdtük sejteni, hogy baj van. Már az állomásról SS-ek hajtottak minket szokatlan tempóban, s figyelmemet nem kerülte el az „Arbeit macht frei” felirat a kapu fölött, melyen áthaladtunk. Körben mindenütt magas szögesdrót kerítést láttam, foglyokat csíkos ruhában, kopaszra nyírva. Mi történik itt? Hová kerültünk? Rabruha? Hiszen nem vagyunk gonosztevők! (...) Mire föleszméltünk, meztelenre vetkőztettek minket, kopaszra nyírtak, utána SS-ek jöttek értünk, akik úgy szidtak, vertek, rugdostak minket, hogy az leírhatatlan.”²⁴

A főtáborban saját tanúvallomása szerint csak három napig volt, utána ugyanis az auschwitz-birkenauai táborba vezették, ahol a tábor kibővítésén dolgozott. Akkor ott szerinte kb. ötezer fogoly dolgozott (szovjet hadifoglyok, foglyok Lengyelországból, Franciaországból és Szlovákiából). Nemsokára egy 200 fős, szlovákiai zsidókból álló csapatba került, melyből 50-et a Sonderkommandóba soroltak. Rosint és a többi 150 zsidót befogták „az erdő melletti mély gödrök” ásásába – ezt a részt hívták Birkenauinak. Az erdő mögött egy parasztház állt, mely zsidók elgázosítására szolgált. Rosin feladata volt a meggyilkolt zsidókat az előkészített gödrökbe temetni. Ezen a helyen mintegy húsz napig dolgozott. Mint maga megjegyzi, nagy szerencséje volt. Egy kenyérben, melyet sonderkommandós barátjától kapott (aki pedig a kenyeret meggyilkolt zsidók után szerzte), aranyláncot talált, melyet a blokk írnokának (Leo Polák) adott, aki segítette a 14-es blokkba való átkerülését, ahol más munkára osztották. Ez mentette meg az életét, mert szerinte a Sonderkommando minden tagját agyonlőtték kollektív szökési kísérlet miatt. Körülbelül 1942 novemberében a 23-as blokkban maga is blokkfőnök (Blockälteste) lett.²⁵ Röviddel ezután tifuszt kapott, s két társa, Alfred Wetzler²⁶ és Jozef Zollmann mentette meg, akik a 7-es blokkban dolgoztak mint ápolók. Kigyógyulása után abba a blokkba került, melynek főnöke Danisch volt, egy német bűnöző (a bűnözők és gyilkosok a ruhájukon zöld jelet viseltek).²⁷ Danisch jól bánt a szlovákiai zsidók-

22 Czech, 1989, 199. p. (1942. április 17-én 973 szlovákiai zsidónak a 29832 és 30804 közötti számokat osztották ki.) Uo., 786. p. (A könyvnek ezen az oldalán szerepel Rosin száma, a 29858.)

23 Nižňanský 2014, 125–159. p.

24 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Rosinnal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 2. p.

25 Uo., 5. p.

26 Bővebben I. Wetzler 2009.

27 A koncentrációs táboroknak volt egy fogolyjelölő rendszerük: a zsidókat sárga csillag jelölte, a politikai foglyokat piros szín, a gyilkosokat zöld, a jehovistákat lila, a homoszexuálisokat

kal, valószínűleg azért, mert amikor Birkenaubába került, tífuszt kapott, s éppen Rosin segítette a felgyógyulásban. A táborbeli viszonyok abszurditását a Rosin által adott Danisch-jellemzéssel dokumentálhatom: „Amúgy gátlástalan gengszter volt, gyilkos, s úgy hallottam, hogy az evakuáció közben a foglyok agyonütötték.”²⁸

Rosin tanúvallomása szerint a táborbeli ellenállási mozgalom (melyről egy további oświęcim-i szökevény, Rudolf Vrba,²⁹ eredeti nevén Walter Rosenberg írt)³⁰ szervezett keretek közt nem létezett. Erről a kérdésről maga így nyilatkozott: „Barátok, ismerősök csoportja volt, esetemben a következők: Bandy Müller, Fred Wetzler, Ota Kraus, Erich Schön, Arnošt Schön, Ada Rosenfeld, Honza Češpiva és mások. Mindenütt információkat gyűjtöttünk, ezekről kölcsönösen értesítettük egymást, gyakran magunkat becsapva azzal, hogy ez hasznunkra válhat. (...) Egy darab kenyérrel segítettük a barátainkat, vagy azzal, hogy szereztünk számukra ruhát, lábbelit, jobb munkát, és amikor betegek voltak, elrejtettük őket az ellenőrzés elől vagy a blokkban a szelekció elől annyi időre, amíg felépültek. Buzdítottuk egymást: »Mosakodj, járj emelt fővel, ne hagyd magad agyonverni« (...) Mindenkinek nem tudtunk segíteni, ehhez nem volt erőnk.”³¹

1943 tavaszán éppen a már emlegetett német bűnöző, Danisch szólította meg Rosint azzal, hogy a D-II-A karanténtábor egy újabb részlegét fogják megnyitni, s ehhez új írnokokra lesz szüksége. Wetzlerrel együtt felajánlottak, hogy betanítanak két írnokot, ezeké Bandy Müller és Rudolf Vrba váltak.³² Rosin a tanúvallomásában Vrbával is vitába száll: „A könyved írásakor is olyan barátoknak kellett volna maradnod, Rudo,³³ amilyen a táborban voltál, s nem volt helyes, hogy könyvedben minden érdemet magadnak tulajdonítottál, mintha mások nem is léteztek volna. Amikor megszöktetek, Fredo³⁴ már

---

rózsaszín stb. Előfordult, hogy két színt viseltek. Ha a zsidó fogoly egyúttal kommunista is volt, a jelének fele sárga volt, a másik fele piros.

- 28 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Rosinnal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 6. p.
- 29 Vallomásában Rosin ekként jellemezte Vrbát: „Vrba kalandos jellemű, nagy fantáziával megáldott fiatal srác volt, aki arról álmodott, hogy megszökik, és az egész világnak elbeszéli az igazságot Birkenauról. (...) Vrba a könyvében úgy írja, mintha ő vitte volna magával Wetzlert, mint valami koffert, s nem mint a partnerét. Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Rosinnal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 6. p.
- 30 L. bővebben: Vrba 1998.
- 31 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Rosinnal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 6. p.
- 32 Vrba azt állítja a könyvében, hogy a táborbeli ellenállási mozgalom küldte őt oda. Bővebben I. Vrba 1998.
- 33 Értsd: Rudolf Vrba (1924–2006). Könyve angol kiadásában azt írja, hogy Wetzler és később Mordowiczot is azért nem említette meg könyvének a 60-as években megjelent eredeti kiadásában, mert aggódott értük, mivel a kommunista Csehszlovákiában éltek. L. bővebben: Vrba 1997, 368. p.
- 34 Értsd: Alfréd Wetzler (1918–1988). Bővebben I. Kamenec 2003, 667–670. p.; Wetzler 2009.

érett, megfontolt férfi volt, hat évvel idősebb nálad, te pedig még tapasztalatlan 18 éves fiatal voltál.”³⁵

Wetzler 1944. április 7-i szökését követően Rosin szerint mindenki tudta róla, hogy Wetzler barátja. Rosint ezért a lehető legborzasztóbb körülmények közt kihallgatták, még a fogait is kiverték. Rosin már azzal számolt, hogy agyonölvik. Életét szerinte talán az mentette meg, hogy kijelentette: „Ha tudtam volna, hogy Wetzler szökni készül, vele szöktem volna, mert tudom, hogy itt semmi egyéb nem vár rám, csak a halál.”³⁶ Végül „Rotpunkt”-ot³⁷ kapott, ami azt jelentette, hogy munkavégzés címén sem hagyhatta el a tábor.

Ami a szökésében motiválta, arról ezt mondta: „Birkenauban olyan volt, mint a pokolban. A táborok kezdtek megtelezni, újakat nyitottak, a krematóriumokból és a gödörökben éjjel-nappal lángok csaptak fel. Láttam, hogy feltartóztathatatlanul közeleg az egész tábor vége, és nincs mire várni. Inkább szökés közben halni meg! Tudtam, hogy ez az egyedüli lehetőség, de nem tudtam, hogyan és hol található jó szövetségese.”³⁸ Az ő blokkjában lakott Adam Lužnický ká pó, akinek a kavicsbányai csapatában dolgozott írnokként egy lengyel zsidó, Czesław Mordowicz.³⁹ Mivel Rosin segítette Lužnickynek szerezni valamit „Kanadából” (az a blokk, melyben a transzportokból származó holmit tartották: pl. ruhákat, lábbelit stb.), ez megígérte neki, hogy segíti a szökésben. Rosin hangsúlyozta, hogy sem Lužinsky, sem a többi fogoly, akik segítették őket, hogy a kavicsbányában elbújhassanak, nem voltak zsidók. A szökésben éppen a már említett Mordowicz lett a társa, aki 1942 óta volt az oświęcim-i táborban.⁴⁰

Rosinnak azonban nem volt egyszerű megszöknie a táborból, mert a Wetzler–Vrba páros szökése után szigorúan figyelték. Szökése végül nagyon drámai volt, és saját szavai szerint így történt: „Megbeszéltük Mordowiczcsal, hogy szombaton szökünk, ez talán 1944. május 27-ére esett, Nagyon zaklatott voltam, s a bódében arra készültem, hogy két alsónadrágot és két inget húzok magamra. (...) Épp befutott egy nagy magyar transzport, a fiúk a „Kanadából” alkoholt hoztak, s hogy elnyomjam az idegességet meg a feszültséget, ittam belőle. (...) Blockführer Goetze volt szolgálatban. Vitem neki konzerveket, s azt mondtam, hogy a szomszéd, B-II-C táborba magyarországi rokonaim érkeztek, s kértem, hogy egy pillanatra engedjen hozzájuk. Goetze eltette a konzerveket, s egy papírra írta föl a 29858-as tetovált számomat, azt ígérve, hogy később majd

35 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Rosinnal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven. A beszélgetés során Rosin tanúvallomást tesz Wetzler és Vrba 1944-es szökésének előkészítéséről is.)

36 Uo., 10. p.

37 piros pontot

38 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Rosinnal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 11. p.

39 Czesław Mordowicz 1919-ben született a lengyelországi Mławban, s 2001-ben hunyt el a kanadai Torontóban. 1942 decemberétől volt az auschwitz-birkenau-i koncentrációs tábor foglya. Tábori rabszáma: 84216. A háború után Pozsonyban élt, 1965-ben vándorolt ki Izraelbe.

40 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Mordowiczcsal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 11. p.

átenged. Ám amikor később a kapuhoz indultam, Danisch állított meg, s azt kérdezte: »Wo gehst du hin?«,⁴¹ így vissza kellett fordulnom. Aztán a következő kísérletnél kétszer is belefutottam Schwarzhuber táborparancsnokba, így megint vissza kellett térnem a blokkba. Arra gondoltam, peches napom van, de Mordowiczsel már meg voltam beszélve, ezért ismét megpróbáltam. Goetze ott ült még, s amikor átléptem a kaput, figyelmeztetett: »Komm gleich zurück!« »Sofort Herr Blockführer«,⁴² biztosítottam őt, de annyira ideges és figyelmetlen voltam, hogy a blokkos karszalaggal mentem ki, s erre csak útközben jöttem rá, s ismét elővigyázatlanul az árokba hajítottam.⁴³

Rosin és Mordowicz lényegében kihasználta azt a helyzetet, hogy Magyarországról érkeztek transzportok (tömegesen 1942. május 15-étől), ezért a táborban nagy volt a zűrzavar, s 1944. május 27-én megkezdhatték a szökésüket.⁴⁴ Rosin a kavicsbányához közeli Wasserversorgungnál⁴⁵ találkozott Mordowiczsal. Ott volt kiásva a „bunker”. Egy 1,20 méter széles és 1 méter magas gödör volt, fa fedéllel, aládúcolással biztosítva. Ebbe a bunkerba másztak le, a lengyel foglyok pedig kavicssal behányták őket. Körben petróleummal kevert dohányt szórtak szét, a nyomkereső kutyák megtevesztésére. Ebben a helyzetben kellett volna kitartaniuk három napon át – akkor értek volna véget a szökésükkel kapcsolatos szigorú intézkedések. Ugyanazt a „bunkert” használták s ugyanolyan módon, mint előttük a Wetzler–Vrba páros.⁴⁶ Az ilyen szökés elve abból indult ki, hogy miután az SS a táborban kihirdeti a szökevények utáni nyomozást, a foglyok továbbra is a táborban maradtak, elrejtve. A bunkerbeli helyüket csak a harmadik napon hagyhatták volna el, a szökevény foglyok miatt kihirdetett nagyon szigorú óvintézkedések múltával. Rosin és Mordowicz tehát a bunkerben rejtőzött, s várták a tábor-sziréna megszólalását, mely a szigorú intézkedések végét jelezte volna.⁴⁷

A bunkerben azonban nehéz perceket éltek meg. Egyfelől tudták, hogy három napig kell benn maradniuk, mert addig tart a táborban a keresésük első fázisa, másfelől nem bírták ki. Rosin szavaival: „A zabszem nem ment volna be. Nagyon izgatottak voltunk, a szívünk vadul vert. De egyre nehezebben jutottunk levegőhöz, úgy tűnt, meg fogunk fulladni. Három órán át hiába kerestünk szellőzőnyílást, ezért elkeseredett és veszélyes dologra szántuk el magunkat. Behúztuk a bunker bejáratát támasztó dűcot. A bejáratot fedő sóder a rejtékhelyünkbe tolult, és nagyon csökkentette a bunkerunk térfogatát, de valamivel könnyebb volt a lélegzés.”⁴⁸

41 „Hová mész?”

42 „Gyorsan gyere vissza!” „Azonnal, Herr Blockführer”

43 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Rosinnal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 12–13. p.

44 L. bővebben: Czech 1989, 786. p.

45 vizellátás

46 Bővebben I. Kárný 1992, 167. p.

47 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Mordowiczsal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 1. p.

48 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Rosinnal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 14. p.

De nem bírtak három napig rejtve maradni: „már másnap, vasárnap este feladtuk. Kezünk-lábunk elfásult, moccanni se tudtunk. Eldöntöttük, hogy a bunkerunkból látszó két őrtorony között átkúszunk. (...) Azon az estén szerencsénk volt. A rámpára több vonat érkezett magyarországi transzportokkal. Az egész tábor területén nagy volt a forgalom, a felhajtás, mozdonybíplás hallatszott, kiabálás, zaj, kutyák csaholása, így az őrtoronyban szolgálatosak nem hallottak minket, ahogyan kúsztunk. (...) Abban az időben, amikor a bunkerunktól mintegy 400 méterre levő birkenauai halálrámpa tele volt a transzportokkal, és az SS-ek kutyacsaholás, ütlegelés és kiabálás közben az osztályozott deportáltakat a krematóriumok felé terelték, mi az ellenkező irányban futottunk ki abból a pokolból.”⁴⁹

Rosin leírása pontos. Ő és Mordovicz futottak, és kihasználták azt a helyzetet, amikor a többieket (a magyar zsidókat) a szelekció után épp készültek legyilkolni.

Eredetileg nem Szlovákiába akartak szökni, mert Mordowicz Lengyelországból származott. Krakkóba akartak menni, mert a táborban azt beszéltek, hogy a városhoz közeli koncentrációs táborban partizánok vannak. Átúszták a Sol folyót, közben viszont elvesztették a lábbelijüket. Egy Chelmek nevű városig jutottak, mintegy 20 kilométerre a tábortól. Csak éjjel haladtak, napközben pihentek. Amíg az ennivalójuk kitarzott, erdőben mentek, kerülték a lakott területeket. Csak harmadnap, egy erdei tanyán kértek maguknak öreg cipőt és egy darab kenyeret. Körülbelül 15 kilométerre Krakkótól hírt vették, hogy férfiakat fogdosnak munkaszolgálatra, így eldöntötték, hogy megkeresik a partizánokat, ez azonban nem sikerült nekik. Senki nem bízott bennük, az emberek gyanakodva méregették őket. Végül a Szlovákiába menetel mellett döntöttek. Akkori helyzetüket nagyon világosan mutatja Rosin tanúvallomása: „Minden reményünket elvesztettük, és a további gyalogláshoz sem volt erőnk. Azt képzeltük, hogy ha kijutunk a táborból, akkor jó dolgunk lesz! Mindenki, akit megkérünk rá, segíteni fog. De kint félelem lett rajtunk úrrá, láttuk, hogy minden sarok mögött veszély leselkedik, hogy valaki elárul bennünket, hogy elfognak és visszavisznek a táborba. (...) Mikor este összedugtuk a fejünket Mordowiczcsal, bevallottuk egymásnak, hogy a táborban távolról sem féltünk annyira, mint itt kint, a szabadban. Birkenauban mint tapasztalt foglyok, nyugodtabban éltünk. A gondolatot, hogy halál vár ránk, már megszoktuk, és ennek bekövetkeztét a lehető legtávolabbi határig kitoltuk. (...) Kint azonban idegen volt a világ. Tapasztalatok híján, félve a világosságtól, a tértől, az emberektől, csakis sötéttel éreztük magunkat biztonságban. Az a lelkesültség, hogy sikerült megszöknünk, és hogy hírt viszünk a világba, fokozatosan, fizikai erőnk fogyásával arányosan elillant.”⁵⁰

Még vonatjegyet is vettek maguknak. A vonat Nowy Targ felé ment Zakopanéba, de mivel megtelt, a tetőn ültek, s abban reménykedtek, hogy ott minden ellenőrzéstől mentesülnek. Nowy Targ előtt leugrottak a vonatról, s tovább gyalog haladtak. A sínek szerint tájékozódtak, s végül sikerült Szlovákiába érniük, mégpedig 1944. június 6-án, a szövetségesek normandiai partraszállása napján. Egy eldobott gyufásdoboz alapján állapították meg, hogy már Szlovákiában vannak. A hivatalos propaganda által „Rosin

49 Uo.

50 Uo., 16. p.

deportált zsidó, a szlovákok ellensége” így kommentálta a határátlépést: „Letérdeltem, és megcsókoltam szlovák szülőföldemet. A félelem és a bizonytalanság érzése lehullott rólam. Éreztem, hogy otthon vagyok, szabadon a szülőföldemen. Teljesen elfelejtettem, hogy a fasiszta Szlovákiáról van szó, ahol hlinkások⁵¹ és gárdisták uralkodnak.”⁵² Rövidesen egy kocsmában mindkettejüket letartóztatták a szlovák csendőrök, és Alsóapsán (Nižná Apša) kihallgatták. Azt állították, hogy szlovákok, akik németországi munkaszolgálatból szöktek meg. Félték bevallani, hogy zsidók. Estére azonban ezt is bevallották. Ezt követően a szepesófalui (Spišská Stará Ves) bíróság épületébe szállították őket. Útközben többször kijelentették a csendőröknek: „Inkább löjetelek le minket, de élve nem megyünk át a másik oldalra.”⁵³ A bíróság épületében Rosin észrevette egy ismerősét, a szinnai születésű Juhás Aladárt. Aki lényegében megmentette őket. Tanácsára azt vallották, hogy faluzó zsidók, akik aranyat meg valutát vásárolnak fel. A helyi zsidóktól kaptak fejenként három-három dollárt, hogy a csendőrök megtalálhassák náluk. Ennek a megváltozott helyzetüknek megfelelően a liptószentmiklósi pénzügyőrségre szállították őket mint „valutacsempészőket”. Ideiglenesen még Késmárkra is elszállították őket. Vonattal tértek vissza Liptószentmiklósról, s ott az állomáson legnagyobb meglepetésükre Urbát és Wetzlert pillantották meg, akik a helyi zsidó öregotthonban laktak. Még pár napot börtönben kellett tölteniük, amíg a helyi zsidó hitközség kifizette helyettük a büntetést. A börtönből való szabadulásuk után mindketten a Gleich családnál laktak.⁵⁴

Rövidesen előadták történetüket a helyi zsidó hitközségnek. Ők a történetet nagy vonalakban már ismerték Wetzlertől és Urbától. Liptószentmiklósba felutaztak hozzájuk a pozsonyi Zsidó Központ képviselői, Kamil Krasňanský és Oskar Neumann.⁵⁵ Rosin, elbeszélése szerint, kiegészítette Urbát és Wetzlert vallomását azokkal az információkkal, melyeket 1944 áprilisa után szereztek, tehát főleg a magyarországi deportálásának kérdéskörét érintették, amit Wetzler és Urbát nem ismerhetett. Hasonlóan nyilatkozott Mordowicz is: „Ez a jegyzőkönyv több mint öt oldal volt, mert az érintettek, Krasňanskýval az élen elsősorban Fred és Rudolf⁵⁶ tanúvallomásának hitelességét ellenőrizték, és jelentésünk alapján újraírták az egész vallomást az alaptól.”⁵⁷

51 Értsd: a Hlinka-féle Szlovák Néppárt tagjai.

52 Uo., 17. p.

53 Uo., 19. p.

54 Uo., 20–21. p.

55 Érdekes, hogy Neumann a könyvében nem említi Rosint és Mordowiczot. Vö. Neumann 1956., de nem említi őket Aron Grünhut sem (vö. Grünhut 2015). A jeruzsálemi Yad Vashem levéltárban fellelhető Kamil Krasňanský vallomása. Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, fond Testimonies, Diaries and Memoirs Collection, 033.3995 (Krasňanský vallomását E. Kulka rögzítette.)

56 Értsd: Alfréd Wetzler és Rudolf Urbát

57 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Mordowiczcsal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 5. p.

A Rosin és Mordowicz általi jelentésből mára csak a Wetzler és Vrba általi vallomás kiegészítése maradt fenn.⁵⁸ Ez az 1944 áprilisa és májusa közötti időszakban (tehát a Wetzler és Vrba szökése utáni) írja le az auschwitz-birkenai koncentrációs táborbeli állapotokat. Szó esik benne a görög, francia, holland és lengyel zsidók transzportjairól. Franciaországi „árja” foglyok érkezéséről is hírt adtak. Megemlítették, hogy jött egy transzport Terezínből is. Sőt, Heinrich Himmler májusi látogatását is leírták. Nem felejtették el lejegyezni az oświęcimii parancsnokok nevét sem: Aumayer, Schwarzhuber, Weiss, Hartenstein, Höss és Kramer.

A Magyarországról deportált zsidókat illetően így vallottak: „1944. május 10-én érkezett Birkenaubába az első, magyar zsidókból álló transzport.⁵⁹ Többségük budapesti börtönökből származott, másokat az utcán vagy az állomásokon fogdostak össze. A nők közt volt: Ruth Lorant, Mici Lorant, Ruth Quasztler, Irene Roth, Barna Fuchs. A transzportot az auschwitzi és birkenai táborba a szokásos módon továbbították (kopaszra nyírva, tetovált számmal stb.). A férfiak a 186 000-es számtól voltak számozva, a nőket a női táborba vezényelték. Mintegy 600 férfit, akik közül olyan 150 lehetett 45 és 60 év közötti, Birkenaubába vittek, ahol különféle munkacsoportokba osztották őket. A többiek Oświęcimben maradtak, ahol a Buna gyárban dolgoztak. Az ebből a transzportból valókat életben hagyták, s közülük senkit sem utasítottak – mint szokás szerint – a krematóriumba. A képeslapokra, melyeket megírhattak, címükként azt kellett feltüntetni, hogy Waldsee. Május 15-én több transzport is érkezett Magyarországról Birkenaubába.⁶⁰ Naponta mintegy 14-15 000 zsidó. A vasutat, mely a táborból a krematóriumba vezetett, nagy gyorsan befejezték, az ezredek (eredetileg Rotten, értsd kommandók – E.N.) éjjel-nappal dolgoztak azon, hogy a transzportokat egyenest a krematóriumokhoz szállíthassák. Ezeknek a transzportoknak csak mintegy 10 százalékát fogadta be a tábor, a többieket azonnal elgázosították és elégették. Soha azelőtt, Birkenau létrejötté óta nem gázosítottak el ennyi zsidót. A Sonderkommandót 600 tagúra kellett kibővíteni, két-három nap múlva pedig 800 tagúra (ezeket a korábban érkezett magyar zsidókból verbuválták). Az Afräumungskommando létszáma is bővült, 150-ről 700-ra. Három krematórium üzemelt éjjel-nappal, a negyediket ez idő tájt javították, s mivel a krematóriumok befogadóképessége nem volt elégségesen nagy, 30 méter hosszú és 15 méter széles árkokat ástak Birkenwaldban (mint a krematóriumok előtti időben), amelyekben éjjel-nappal holttesteket égettek. Tehát a »megsemmisítés kapacitása« csaknem korlátlan volt. Azokat a magyar zsidókat, akik életben maradtak (mintegy 10 százalék), nem sorolták be a tábor normális jegyzékébe, noha kopaszok voltak s rabruhát kaptak, de tetoválva nem voltak. A tábor egy önálló részében, a C szekcióban helyezték el őket, s később a Német Birodalom más koncentrációs táboraiiban helyezték el őket: Buchenwaldban, Mauthausenben, Grossrosenben, Flossenbürgben, Sachsenhausenban stb. A nőket ideiglenesen a »cigánytáborban« szállásolták el, különálló

58 A Wetzler–Vrba-jelentésről bővebben I. Wetler 2009, 276–311. p.

59 Bővebben I. pl. Gaško 2014, 65–67. p.

60 Bővebben I. pl. Hilberg 1990, 886–918. p.

blokkokban, s csak később szállították őket el máshová. A Szlovákiából származó zsidó lányokat megtették a blokkok vezetőinek (Blockälteste – E.N.). Az első magyarországi transzportokat a következő városokból indították: Munkács, Nagyszőlős, Nyíregyháza, Ungvár, Huszt, Kassa, Beregszász, Máramarossziget, Nagyberezna. Akik a túlélők közt voltak: Robert és Ervin Waizen, Stark, Ehrenreich, Katz, Chaim. Az utóbbi kettőt már áthelyezték. A Waizen testvérek szüleit elgázosították. A magyar zsidók transzportjai fölötti személyes felügyeletet az egykori parancsnok, »Hauptsturmbannführer« Höss⁶¹ végezte, aki folyton Oświęcim és Budapest között ingázott. Az idő tájt Birkenau parancsnoka Höss egykori szárnysegéde, »Hauptsturmführer« Kramer volt.”⁶²

Rosin az auschwitz-birkenai koncentrációs táborról és a zsidók ipari méretű legyilkolásáról szóló információk jelentőségét így látta: „Vrba könyve azonban egészében véve igaz, kivéve azt, hogy mindenkit elfelejt megemlíteni, s minden érdemet magának tulajdonít. Nekünk valamennyiünknek, akik ugyanazzal a szándékkal szöktünk meg, a világ informálását szolgáló oświęcimi jegyzőkönyveket illetően egyforma részesedésünk és érdemünk van.”⁶³

Rosin azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy Szlovákiában az emberek többsége, akiknek az auschwitz-birkenai koncentrációs táborról meséltek, a történeteket fenntartással fogadta. „Az első hatás az volt, hogy mindenki megrendült. „Ez borzasztó« – mondta mindenki. De aztán vizsgálgatni kezdtek, kételkedni, s noha minden pótlólagos kérdésekre aprólékos, számukra nehezen felfogható részletekkel válaszoltunk, bizalmatlanok maradtak. Ebben a megsemmisítő táborokból érkező levelezőlapok és levelek is erősítették őket. Ezek a levelek egyre csak érkeztek, nagy mennyiségben 1944-ben is és Birkenauból is. (...) A levelek nem közvetlenül jártak, hanem a Zsidó Központon⁶⁴ keresztül, s ezért is nagyobb volt a hitelük. Egyetlen levélben sem volt szó arról, amiről mi beszéltünk, legalábbis nem egyértelműen, és a rejtélyes hangú leveleket mindenki másként értelmezte.”⁶⁵

A későbbiekben a Zsidó Központ képviselői törődtek velük, biztosították számukra az ún. árja iratokat (Rosin Štefan Roháčként kapott új identitást), kaptak zsidó születési anyakönyvi kivonatot is, melyet a ruhájukba varrva hordtak magukkal. Rendszeres anyagi támogatást is kaptak. Mind a négy szökevényt Pozsonyba szállították.

61 Rudolf Franz Ferdinand Höss (1900–1947). 1940–1943 között SS-Obersturmbannführer, az auschwitzi koncentrációs tábor parancsnoka, 1944 májusától júliusáig ismét a táborban volt, hogy bebiztosítsa a magyarországi zsidók legyilkolásának zavartalan lefolyását. A háború után elítélték s Lengyelországban kivégezték.

62 Josef Kramer (1906–1945). A natzweiler-stutthofi, az auschwitz-birkenai és a bergen-belseni koncentrációs táborok parancsnoka. A bergen-belseni perben elítélték és kivégezték.

63 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Rosinnal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.)

64 Ústredňa Židov – 1940 szeptemberében hozták létre. Minden szlovákiai zsidónak tagjának kellett lennie. Bővebben I. Hradská 2012; Hradská 2003; Hradská 2009.

65 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Mordowiczcsal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 24. p.

1944 júniusában sor került a szökevények képviselői és a Vatikán képviselője közötti találkozásra. Mordowicz és Vrba kb. 1944. június 20-án⁶⁶ találkozott a pozsony-szentgyörgyi kolostorban a Vatikán képviselőjével.⁶⁷ Mordowicz azt állította, hogy a találkozást a Zsidó Központból Kamil Krasňanský közvetítette.⁶⁸ Ugyanő szerint a Liptószentmiklóson Rosinnal együtt tett tanúvallomásukat tartalmazó jegyzőkönyvet megkapta Msgr. Giuseppe Burzio, aki pápai futárként mutatkozott be.⁶⁹ Mai ismereteink szerint meg kell jegyezni, hogy Mordowicz e téren tévedett. A kolostorban Msgr. Mario Martilotti találkozott velük.⁷⁰

Mordowicz magáról a találkozóról ezt mondta: „Szóval minden információ, minden szó rendkívül nagy hatással volt rá, s a beszédünket csak azzal szakította meg, hogy számunkra mint élő dokumentumok számára mindent meg kell tennie, és meg is tesz azért, hogy megőrizzen bennünket mint történelmi tanúkat a jövő számára, akiket meg kell ismernie az egész világnak. (...) A papok sorsára kérdezett rá, mert elmagyaráztuk neki, hogy nemcsak a zsidóság életéről volt szó, hanem más nemzetekéről is, és hangsúlyoztuk, amint azt sejtettem is, hogy számára ez lesz a legérdekesebb, a papok sorsáról, amiről a világ egyáltalán semmit sem tudott. S azt hiszem, ez hatott rá teljesen felkavaróan, mert ezen a ponton félbeszakította a beszélgetésünket, mert annyira rosszul lett, hogy azt hittük (...) elájul.”⁷¹

Vallomásában Mordowicz kitért arra is, milyen szerepe volt Vrbának a vatikáni képviselővel folytatott beszélgetésükben. Ezt mondta: „Számomra nagyon kínos, főleg a könyve elolvasása után, melyben csakis a saját érdemeit emeli ki, és senkit sem említ meg ebben a mi tevékenységünkben. (...) úgyszintén ami a pápai nunciussal való tárgyalást illeti, meg sem említ engem, mintha ott sem lettem volna, s ezt rossz néven veszem. (...) Rudolf akkor épp csak 19 éves volt, fiatal volt, és ebből a fiatalságából eredt, amit sok esetben észrevehettünk, a csaknem gyerekes viselkedése, nem szeret-

66 Vallomásában Mordowicz az időpontot július első tíz napjára teszi. Bővebben I. Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Mordowiczcsal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 4. p.

67 Bővebben I. Kárný 1992, 170. p.

68 Vallomásában Krasňanský azt állította, hogy tolmácsként jelen volt Mikuláš Holländer is, akinek nevét senki sem említi. Bővebben I. Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, fond Testimonies, Diaries and Memoirs Collection, 033.3995 (Krasňanský vallomását E. Kulka rögzítette).

69 Msgr. Giuseppe Burzio 1940 és 1945 között Pozsonyban tevékenykedett mint a Vatikán diplomáciai ügyvivője

70 Vrba szerint Mario Martilotti volt jelen. Bővebben I. Vrba 1997, 369. p. Miroslav Kárný cseh történész szintén azt állítja, hogy Martilotti volt az. Kárný egy vatikáni dokumentumgyűjtemény adataira hivatkozik: Actes et Documents du Saint Siége Relatifs a la Seconde Guerre Mondiale. Vol. 10. Vaticano, 1980, 204. p. L. Kárný 1992, 170. p. Vallomásában Krasňanský azt állította, hogy nem Burzióval találkozott. Bővebben I. Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, fond Testimonies, Diaries and Memoirs Collection, 033.3995 (Krasňanský vallomását E. Kulka rögzítette). 8. p.

71 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Mordowiczcsal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 2., 6.. p.

nék belemenni a részletekbe, de nem volt és nem is lehetett olyan aktív, amilyennek magát a könyvében lefesti. (...) A tárgyalás alatt is inkább passzív volt, mint aktív.”⁷²

Találkozott velük Michael Dov Weissmandel⁷³ nyitrai rabbi is, aki lejegyezte a történetüket s erről jelentést küldött Svájcba és Törökországba. (Vrba 1997, 369. p.)

A Wetzler–Vrba-jelentést kiegészítették azokkal az adatokkal, melyekkel Mordowicz és Rosin szolgált a magyarországi transzportokról, valamint Jerzy Tabeau lengyel őrnagy adataival, s elküldték Jaromír Kopecký csehszlovák diplomatának,⁷⁴ aki továbbította a londoni emigráns kormánynak.⁷⁵ Ezt követően a jelentés eljutott az USA-ba is. Nemcsak a kormány képviselői ismerhették meg, hanem az újságírók is. Svájcban és az USA-ban cikkek jelentek meg az auschwitz-birkenauai koncentrációs táborról. (Kárný 1992, 176–179. p.)

Mordowicz azt is megemlíti, hogy 1944 augusztusában – a szlovák nemzeti felkelés előtt – Wetzlerrel együtt Nyitrán jártak, ahol Wetzler testvére lakott, s ott Fred családjával együtt két-három napig a várban rejtőztek, ahol az érsek (Karol Kmeťko) székhelye is volt. Mordowicz szerint átadták az érseknek azt a jelentésüket, melyet előzőleg Burzio is megkapott tőlük.⁷⁶

Mordowicz az idő tájt Wetzlerrel, Rosinnal és Vrbával együtt, valamint Rosin barátjával, Ondriášsal, aki csendőr volt, Pozsonyban lakott. Ondriáš, noha csendőr volt, mindegyiküket segítette. Mordowicz erről így vallott: „Mivel Freddel közös lakásban laktam, Rudolf és Arnošt pedig albérletben, mindvalamennyien hamis iratokkal. Az ő helyzetük valamivel könnyebb volt, mert abban a lakásban lakott albérlőként a rendőrség egy akkori alkalmazottja, Ondriáš, aki ugyanonnan származott, ahonnan Rosin. Ez a rendőr segítette őket, s tartotta a hátát, ahol csak kellett. (...) Nagyon barátságos és hűséges volt, s főleg Arnoštot segítette, s végül, miután Rudo a partizánok közé állt, engem pedig letartóztattak, egy másik helyre költözött vele albérletbe.”⁷⁷

72 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Mordowiczcsal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 6–7. p. Mordowicznak ezekre az állításaira Vrba csak könyvének 1997-es angol kiadásában reagált: „I did not mention Mordowicz at all because at the time of its writing (1963) I lived in England, having left communist Czechoslovakia in 1958. Mordowicz at that time still lived in Bratislava under the neo-Stalinist regime of Antonin Novotny. To publicly describe in England a close connection between myself and Mordowicz might have caused him problems, including accusations of having been a »Vatican spy« or »closely connected« with the exiled heretic R. Vrba.” Bővebben I. Vrba 1997, 368. p. Noha Mordowicz Kanadában élt, Vrbával egyszer sem találkozott.

73 Chaim Michael Dov Weissmandel (1903–1957) – ortodox nyitrai rabbi, az ún. Munkacsoport (Pracovná skupina) jelentős képviselője; a csoport zsidókat igyekezett megmenteni a deportálások elől.

74 Vojenský ústřední archiv Praha, fond O–Os. – Jaroslav Kopecký, kartón 2, signatúra 23.

75 Bővebben I. Kárný 1992, 168–174. p.; Kopecký 1999, 152–156. p.

76 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Mordowiczcsal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) Kárný szerint Burzio már 1944 májusában megkapta a jelentést, de az a Vatikánba csak öt hónap múlva jutott. Vö. Kárný 1992, 170. p.

77 Uo., 10. p.

A szlovák nemzeti felkelés kitörése utáni időben különváltak útjaik. A Zsidó Központ képviselői tovább már nem törődhetek velük. Megindult a deportálások Alois Brunner által levezényelt második hulláma a szeredi gyűjtőtáborból.⁷⁸ Vrba Nagyszombatba távozott, ahol az anyja élt, később a partizánokhoz csatlakozott, s csak két hónap eltével tért vissza Pozsonyba. Wetzler a nyitrai testvéréhez költözött.

Mordowiczot letartóztatták, mert a Palace étteremben Wetzler sógornőjével ült, s gyanússá vált, hogy zsidó nővel társalog. Megpróbált ugyan elmenekülni, de a gárdisták elfogták, s letartóztatásakor úgy megverték, hogy a HG parancsnokságára eszméletlenül került. Jozef Vozár hallgatta ki, aki korábban a szeredi zsidó munkatábor parancsnoka volt. A kihallgatás során azt hitték, hogy szovjet ügynök, mert nem tudott jól szlovákul. A gárdisták a kihallgatása során is bántalmazták: „Azokra a kérdésekre, hogy kivel találkoztam, hol laktam, hol tartózkodtam, végig nemleges válaszokat adtam, tehát hogy sehol sem laktam, senkivel sem találkoztam stb., ezért nagyon sok kegyetlen ütést kaptam. Úgy összeverték, hogy maga Vozár nyújtott felém egy tükröt, hogyan nézek ki, s azt mondta, az egy óra alatt legalább tizenkétszer elájultam.”⁷⁹ Mordowicz mindenekelőtt arra ügyelt, hogy Rosint be ne mártsa. Végül bevallotta, hogy zsidó, de azt állította, hogy szlovákiai. A nadrágjába varrva volt okmánya arról, hogy Koloman Altmann-nak hívják és Lőcséről származik. Vozár azonban nem hitt neki.

Később átadták a Gestapónak. Mordowicz megértette, hogy csakugyan nagy bajban van. „(...) rám parancsoltak, hogy vetkőzzek meztelenre. Ez volt mindennek a betetőzése: a tetovált számom leukoplasztal volt átragasztva. Igyekeztem úgy állni, hogy ne tűnjön fel a jobb karom alja, németre váltottam, s azt hangsúlyoztam, hogy egyszerű zsidó vagyok.”⁸⁰ A leukoplasztal átragasztott tetovált számot a gestapósok nem vették észre.

Évek múltán Mordowicz nem tudta pontosan megmondani, hol vették őrizetbe s mikor szállították át Szeredre. Megemlítette viszont, hogy akkortájt Pozsonyban sok zsidó lakost letartóztattak. Csak feltételezhetem, hogy erre valamikor szeptember végén kerülhetett sor, amikor is Pozsonyban széles körű zsidóellenes razziát tartottak.⁸¹ A szeredi táborban azt mondta a zsidóknak, hogy „innen mindenki számára csak Oświęcimba vezet út”.⁸² Megpróbáltatásai a deportálóvasonban is folytatódtak. „Még mindig izoláltan bekerültem egy vagonba, de nem tudtam, hová tart a transzport. Azt beszéltek, hogy Wiener Neustadtba. Ez 1944 októberében volt, a felkelés után. Szörnyű állapotban voltam: lelkiileg, testileg, morálisan kimerülve, nem voltam életképes. A vonatban még az utolsó erőmből arra figyelmeztettem a többieket, hogy hová megy a transzport, hogy nem hihetnek a németeknek, mert a halálba megyünk – de

78 Bővebben I. Hlavinka–Nižňanský 2009; Hlavinka–Nižňanský–Ragač 2010, 50–80. p.

79 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Mordowiczcsal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 12–14. p.

80 Uo., 16. p.

81 A razziára 1944. szeptember 28-áról 29-ére virradóan került sor. Bővebben I. Hlavinka–Nižňanský 2009, 105–106. p.

82 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Mordowiczcsal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 18–19. p.

rám vetették magukat, ütlegeltek, a sajátjaim. (...) Egyre csak azt ismételttem, hogy a halálba megyünk, meneküljön, aki tud, s ehhez hajlandó vagyok utat mutatni. Vertek, rugdostak, feküdtem eszméletlenül, élőhalott voltam.”⁸³

Úgy döntött, hogy az auschwitzzi koncentrációs táborban a rámpán, ahol a szelekció zajlik, ráveti magát egy SS-re, kitépi a pisztolyát, s miután lelövi, magával is végez. De szerencséje volt, mert a rámpán egy rivnei lengyel fogoly⁸⁴ felismerte és segített neki elrejtőzni. Még a számát is áttetoválták, hogy az SS-ek ne ismerhessék fel.

Mordowicz akkori helyzetét jól szemléltetik szavai: „A tetoválás közben szörnyű fájdalmat éreztem, de a testi nem volt olyan elviselhetetlen, mint a morális. Az életem már nem érdekelt, de abba sem tudtam beletörődni, ami történt velem. Ez rosszabb volt, mint ha likvidáltak volna. Hatalmas morális sebként éltem meg, s nem tudtam vele mit kezdeni. Ha nem lettek volna segítők, akkor számomra sokkal jobb lett volna minden, mint ami a rámpán s utána történt.”⁸⁵

Lengyel barátai a koncentrációs táborból elintézték, hogy a közé a hatvan szlovákiai zsidó közé kerüljön, akiket Sziléziába szállítottak, a frýdlanti munkatáborba, ahol a Schubert üzemben dolgozott. Ott érte a felszabadítás is.

Rosin pozsonyi megmenekülését nagyban befolyásolta szlovák osztálytársa, a már említett Jozef Ondriáš, aki Pozsonyban rendőrként szolgált. Rosin tanúvallomása alapján sikeres auschwitzzi szökését követően találtak Pozsonyban. Ondriáš felismerte, amikor leszállt a villamosról, s ezekkel a szavakkal üdvözölte: „Állj meg, állj meg, mit menekülsz, mint valami zsidó?” Az idő tájt Rosin Vrbával együtt a pozsonyi Matičná utcában lakott albérletben.⁸⁶ Egy idő múlva az albérlet harmadik szobájába éppen Ondriáš költözött be. Akkor még nem tudta, hogy Rosin auschwitzzi szökevény. Rosin a háború utáni tanúvallomásában ezt mondta: „Azt mondtam neki, hogy Magyarországról jövök, és Štefan Roháč névre szólnak a hamis papírjaim.”⁸⁷ Nem én voltam az egyedüli, aki így élt, Ondriášnak több zsidó védenca is volt.”⁸⁸

Maga Rosin ekként jellemezte Ondriáš: „Hűséges barát volt, megbízható, semmivel sem érezte, hogy a terhére volnék, így aztán később, a felkelés⁸⁹ kezdetén nagyobb lakásba költöztünk, melyen ez a névtábla állt: Jozef Ondriáš, rendőrségi inspektor.

83 Uo., 19. p.

84 Vallomása idején Mordowicz már nem emlékezett az illető nevére.

85 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Mordowiczcsal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 21. p.

86 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Rosinnal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 26. p.

87 Ezeket a dokumentumokat, az ún. árja papírokat (értsd: olyan dokumentumokat, melyek azt igazolták, hogy szlovák és keresztény) mind a négy szökevény számára a zsidó hitközség biztosította be.

88 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Rosinnal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 26. p.

89 Értsd: a szlovák nemzeti felkelés (1944. augusztus–október)

Gyakran eszembe jutott, milyen veszélynek tette ki magát.⁹⁰ Így aztán Rosin még nagyobb biztonságban érezhette magát. Csak nehezen volt elképzelhető, hogy a rendőrség vagy a Hlinka Gárda véletlenül épp azt a lakást akarná ellenőrizni, ahol rendőr lakik. Rosin végül elmondta Ondriášnak azt is, hogy koncentrációs táborból szökött. Rosin tanúvallomása annyi év elteltével is nagyon civilnek, egyszerűnek hat. Másfelől az ilyen információk kiszivárgása a felkelés után mindkettejük életébe került volna. Nemcsak Rosin, a zsidó, a koncentrációs tábori szökevény élete volt veszélyben, hanem szlovák „segítőjéé” is.

Arról, hogy mit mondott Rosin Ondriášnak, a tanúvallomásában ez áll: „Tudod, Jožko, én megszöktem, de te nem tudod, honnan. Na és? – csodálkozott. Az oświęcim-i koncentrációs táborból szöktem meg, és a kezemen ez a szám a fogoly regisztrációs száma. Tudod, hogy ez mit jelent? Ha megtalálnak bennünket, téged is és engem is lelőnek, mindenféle kérdezősködés nélkül. Erre ő (értsd: Ondriáš – E.N.) így felelt: Ne félj semmit, ez még jobb így. Amíg engem látsz, semmit se félj!”⁹¹

Annak ellenére, hogy Ondriáš tisztában volt a helyzet komolyságával, tovább segítette Rosint. Sőt azt követően is, hogy Rosinnal együtt szemtanúi voltak annak, amikor a HG Pozsonyban letartóztatott egy zsidót. Rosin tanúvallomása szerint később, 1944/45 telén nemcsak különféle igazolásokkal segítette, melyek szükségesek voltak a túléléshez vagy az utazáshoz, hanem Mordowiczcsal, Vrbával és Wetzlerrel is összeismerkedett, akik többször is megszálltak nála. A szökevényekről semmit nem árult el. Mi több, a Štefan Roháč álnevű Rosinnak munkahelyet szerzett.

Rosin megmenekülésének története azonban tragikusan végződött. 1945 áprilisában a front Pozsonyhoz közeledett, s megkezdődtek a Vörös Hadsereg és a náci katonaság közötti utolsó harcok. Rosin tanúvallomása szerint akkor már Ondriáš négy további egykori foglyot és szökevényt segített. A harcok során a lakásuk közelében egy szovjet katona is sebesülést szenvedett. De a történet végének elmesélését hagyjuk közvetlen Rosinra: „Ondriášsal együtt kimentünk és behúztuk a lakásba (mármint a szovjet katonát – E.N.). Bekötöttük és kimentünk. A sebesült orosz kiáltott: Adjatok vizet! Indultam vízért, de akkor egy katona rám szólt: Ne menj, lőnek. Mire fel Jožko: – Én nem félek. Elindult, s ahogy a külső ajtóhoz ért, három lövést kapott, s ott helyben meghalt. Lementem, de már semmit sem tehettem. Az első gondolatom az volt, hogy nekem kellett volna elesnem helyette.”⁹² Ondriáš ezzel a szlovákoknak abba a csoportjába került, akik a zsidó polgártársaiknak segítséget nyújtva, meghaltak e segítség közben.⁹³

Rosin és Mordowicz bátor szökése, mondhatni, hőstette, már 1944-ben lehetővé tette, hogy az auschwitz-birkenau-i koncentrációs táborból értesüléseket lehetett kapni a zsidók legvilkolásáról. Ez Wetzler és Vrba jelentésének folytatása és alátámasztása volt.

90 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Rosinnal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven). 26. p.

91 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Rosinnal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven). 26–27. p.

92 Uo., 28. p.

93 Bővebben I. Nižňanský 2010, 52–54. p.; Snopko–Žiak 2008, 12–25. p.

Ennek a két jelentésnek a jelentősége abban állt, hogy bár korábról is voltak ismeretek a zsidók náci általi legyilkolásáról, ebben az esetben a koncentrációs tábor működésének rendszerét is leírták. Leírták magát a koncentrációs tábort, az egyes részlegeinek működését, az épületeket, a tábor működésének és őrzésének szerkezetét. Megmagyarázták a foglyok kategorizációját, a rabszámok rendszerét, leírták a foglyok mindennapi életét. Pontosan beszámoltak az egész rendszerről: a koncentrációs táborba érkezéstől, a rámpán történő szelekción át a lelövéstől a gázkamrákig. Ilyen módon lényegében leírta az exterminációs mechanizmust, illetve az ipari mértékű gyilkolás módszerét.

A szövetségesek azonban nem tudták kihasználni ezeket a jelentéseket arra, hogy nyomást gyakoroljanak a náci Németországra, hogy ezt a folyamatot állítsák le. Rosin és Mordowicz jelentése, illetve már Wetzler és Vrba jelentése nem állította le a magyarországi zsidók éppen folyamatban levő deportálását.⁹⁴ Már az 1944. április végi Wetzler–Vrba-jelentést is lefordították és eljuttatták Budapestre is.⁹⁵ A jelentést a magyar zsidóság képviselőjének, Dr. Kasztner Rezsőnek⁹⁶ kellett megkapnia, a már említett Kamil Krasňanskýtól.⁹⁷ Krasňanský szerint Magyarországon mások is megkapták.⁹⁸ Randolph L. Braham amerikai történész szerint a jelentést csak 1944 júniusának másik felében kezdte terjeszteni. (Braham 1981, 712. p.; Braham 2004; Braham 2014)

A magyarországi zsidók deportálásait tehát ezek a jelentések nem tudták leállítani. De ez nem a jelentések hibája volt. Tettük: a szökés és a tanúvallomások ilyen értelemben sem kérdőjelezhető meg. Az ilyen tervet valaki másnak kellett volna megvalósítania. Mint említettem, a jelentést különböző zsidó szervezeteken kívül megkapták Nagy-Britannia és az USA képviselői is, valamint a londoni emigrációban felállított cseh szlovák kormány és a Vatikán is. Magyarországon az említett Kasztner úgy döntött, hogy tárgyalásba kezd Adolf Eichmann SS-Obersturmbannführerrel, hogy legalább valakiket megmenthessen. Kasztnernek kellene hibáztatnunk azért, hogy nem tett többet? Hiszen a július eleji tárgyalásokon, a magyarországi deportálások leállítására előtt sem Horthy, sem Sztójay meg sem említették Veesenmayernak, a náci Németország képviselőjének, hogy tudomásuk volna ilyen jelentésekről. (Hilberg 1990, 916–918. p.)

Kettejük autentikus jelentése máig példaértékű és jelentős korabeli dokumentum, mely szemben áll mindenféle, a holokausztot, illetve az auschwitzi koncentrációs táborban elkövetett gyilkosságokat kétségbe vonó revizionista tendenciákkal.

94 Bővebben I. Gaško 2014; Kárný 1992; Świebocki 1991.

95 Kárný 1992, 169. p.

96 Rudolf (Rezső) Kasztner (Kasztner) – (1906–1957) zsidó-magyar újságíró és ügyvéd. Egyike volt a (Va`ada néven is emlegetett) Segélyező- és mentőbizottság képviselőinek. A magyarországi zsidók deportálásának idején (1944. május–július) Adolf Eichmann SS-Obersturmbannführerrel egyezkedett kb. 1700 zsidó elengedéséről, akiket Svájcba akart menekíteni. Ez sikerült is neki. A háború után a náciakkal való kollaboráció vádjával illették. Meggyilkolták.

97 Bővebben I. Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, fond Testemonies, Diaries and Memoirs Collection, 033.3995 (Krasňanský vallomását E. Kulka rögzítette). 7–8. p.

98 Említett beszélgetésében Krasňanský azt állította, hogy a Wetzler–Vrba-jelentést megkapta Horthy Miklós és Serédi Jusztinián érsek is. Uo., 8. p.

Irodalom

- Slovenský národný archív, fond Ministerstvo vnútra.
 Vojenský ústřední archiv Praha, fond O – Os. – Jaroslav Kopecký
 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Rosinnal és Mordowiczsal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven).
 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, fond Testimonies, Diaries and Memoirs Collection, 033.3995 (Krasňanský vallomását E. Kulka rögzítette).
 Braham, Randolph L. 1981. *The Politics of Genocide*. Vol. 2. New York.
 Braham, Randolph L. 2004. Rescue Operations in Hungary: Myths and Realities. *East European Quarterly*, 38. évf. 2. sz.
 Braham, Randolph L. (ed.) 2012. *The Auschwitz Reports and the Holocaust in Hungary*. New York.
 Czech, Danuta 1989. *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz – Birkenau 1939 – 1945*. Reinbek bei Hamburg.
 Gaško, Mikuláš 2014. *The Trains of Death. Memories of an Attorney*. Bratislava.
 Grünhut, Aron 2015. *Katastrofa slovenských Židov*. Bratislava.
 Hilberg, Raul 1990. *Die Vernichtung der europäischen Juden*. Bd. 2. Frankfurt am Main.
 Hlavinka, Ján–Nižňanský, Eduard 2009. *Pracovný a koncentračný tábor v Seredi 1941-1945*. Bratislava.
 Hlavinka, Ján–Nižňanský, Eduard–Ragač, Radoslav 2010. Koncentračný tábor v Seredi vo svetle novoobjavených dokumentov (september 1944 – marec 1945). In Kováčová, Viera a kol. *Druhá vlna deportácií Židov zo Slovenska: Medzinárodná vedecká konferencia 8. september 2009, Zvolen, Slovenská republika, Technická univerzita vo Zvolene*. Banská Bystrica, 50–80. p.
 Hradská, Katarína 2003. *Holokaust na Slovensku 3. Listy Gisely Fleischmannovej (1942 – 1944)*. Dokumenty. Bratislava.
 Kamenec, Ivan 1992. Deportácie židovských občanov zo Slovenska roku 1942. In *Tragédia slovenských Židov*. (zost. D. Tóth). Banská Bystrica, 77–100. p.
 Kamenec, Ivan 2005. Keď strieľajú slová. In Roguľová, Jaroslava (eds.) *Storočie propagandy*. Bratislava, 103–114. p.
 Kamenec, Ivan 1991. *Po stopách tragédie*. Bratislava.
 Kamenec, Ivan 1992a. *Slovenský štát*. Praha.
 Kamenec, Ivan 1998. *Tragédia politika, kňaza a človeka. (Dr. Jozef Tiso 1887 – 1947)*. Bratislava.
 Kamenec, Ivan 2003. Alfréd Wetzler. Nechcený hrdina z Osvienčimu. In *Do pamäti národa*. (Michálek, S.–Krajčovičová, N. a kol.). Bratislava, 667–670. p.
 Kamenec, Ivan–Prečan, Vilém–Škorvánek, Stanislav (eds.) 1992. *Vatikán a Slovenská republika (1939-1945)*. Dokumenty. Bratislava.
 Kárný, Miroslav 2009. Osudy jedné zprávy. In Wetzler, Alfréd: *Čo Dante nevidel*. Bratislava, 312–321. p.
 Kárný, Miroslav 1992. Historie osvětímské zprávy Wetzlera a Vrbu. In *Tragédia slovenských Židov*. (zost. D. Tóth). Banská Bystrica, 167–186. p.
 Kladivová, Vlasta 1992. Osudy židovských transportu ze Slovenska v Osvětími. In *Tragédia slovenských Židov*. (zost. D. Tóth). Banská Bystrica, 139–166. p.
 Kogon, Eugen 1974. *Der SS-Staat. Das System der deutschen Konzentrationslager*. München.
 Kopecký, Jaromír 1999. *Ženeva. Politické paměti 1939 – 1945*. Praha.
 Lang, Tomáš–Strba, Sándor 2006. *Holokaust na južnom Slovensku na pozadí histórie novozámockých židov*. Bratislava.
 Lánik, Jožko. *Ošwiencim. Hrobka štyroch miliónov ľudí*. Bratislava.
 Lipscher, Ladislav 1992. *Židia v slovenskom štáte 1939 – 1945*. [Bratislava]

- Němeček, Jan 2002. Československý londýnský politický exil a židovská otázka. In *Tereziínske studie a dokumenty 2002*. Praha, 324–340. p.
- Neumann, Oskar 1956. *Im Schatten des Todes*. Tel Aviv.
- Nižňanský, Eduard 2014. Antisemitická propaganda a deportácie na Slovensku v roku 1942. In *Antisemitizmus a propaganda*. Bratislava, 125–159. p.
- Nižňanský, Eduard 2011. The discussions of Nazi Germany on the deportation of Jews in 1942 – the examples of Slovakia, Rumania and Hungary. *Historický časopis*, 59. évf. suppl., 111–136. p.
- Nižňanský, Eduard (ed.) 2005. *Holokaust na Slovensku 6. Deportácie v roku 1942*. Bratislava.
- Nižňanský, Eduard 2005a. Holocaust in der Slowakei. In *Unterrichtsbeispiele zu den Verbrechen im Nationalsozialismus*. Berlin, 7–17. p.
- Nižňanský, Eduard (ed.) 2003. *Holokaust na Slovensku 4. Dokumenty nemeckej proveniencie (1939 – 1945)*. Bratislava.
- Nižňanský, Eduard 2010. Jews and Slovaks – Generosity and Help during Holocaust time. In *Park of generous souls 4*. Bratislava, 44–70. p.
- Nižňanský, Eduard 2002. Deportácie Židov zo Slovenska v roku 1942 a prijatie ústavného zákona č. 68/1942 Sl. z. o „vystahovaní Židov“. In *Studia historica Nitriensia X*, 85–157. p.
- Nižňanský, Eduard 2015. Die Vorstellungen Jozef Tisos über Religion, Volk und Staat und ihre Folgen für seine Politik während des Zweiten Weltkrieges. In Kaiserová, Kristína–Nižňanský, Eduard–Schulze Wessel, Martin (Hg.) *Religion und Nation: Tschechen, Deutsche und Slowaken im 20. Jahrhundert*. Essen.
- Nižňanský, Eduard a kol. 2016. *Obraz nepriateľa v propagande počas II. svetovej vojny na Slovensku*. Banská Bystrica.
- Nižňanský, Eduard 2016a. *Politika antisemitizmu a holokaust na Slovensku v rokoch 1938 – 1945*. Banská Bystrica.
- Nižňanský, Eduard 2014. On Relations between the Slovak Majority and Jewish Minority during World War II. In *Yad Vashem Studies*, 42, 2, 47–89. p.
- Nižňanský, Eduard–Kamenec, Ivan 2003. *Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939 – 1945). Dokumenty*. Bratislava.
- Nižňanský, Eduard–Kamenec, Ivan 2003a. Poplatky za deportovaných slovenských Židov. *Historický časopis*, 51. évf. 2. sz. 311–342. p.
- Nižňanský, Eduard–Lônčíková, Michala 2014. *Antisemitizmus a propaganda*. Bratislava.
- Nižňanský, Eduard–Lônčíková, Michala 2015. *Slovensko a nacistické koncentračné tábory*. Bratislava.
- Salner Peter 1997. *Prežili holokaust*. Bratislava.
- Setkiewicz, Piotr 2015. Słowacy i Żydzi w KL Auschwitz. In Nižňanský, Eduard–Lônčíková, Michala. (eds.) *Slovensko a nacistické koncentračné tábory*. Bratislava, 133–161. p.
- Schmitt, Carl 2013. *Pojem politična*. Praha.
- Snopko, Ladislav–Žiak, Miloš 2009. Helper. Rescuer. In *Park of generous Souls 2*. Bratislava, 12–25. p.
- Sobański, Tomasz 1982. *Úteky z Osvienčimu*. Bratislava.
- Sofsky, Wolfgang 2001. *Die Ordnung des Terrors: das Konzentrationslager*. Frankfurt a. M.
- Szabó, Miloslav 2014. *Od slov k činom*. Bratislava.
- Świebocski, Henryk 1991. Auschwitz – czy w czasie wojny świat znalazł prawdę o obozie? In *Zeszyty oświecimskie, Numer specjalny (IV)*, Oświęcim, 5–76. p.
- Szabó, Zoltán Tibori 2011. „The Auschwitz Reports: Who Got Them, and When?“. In Randolph L. Braham and William van den Heuvel. *The Auschwitz Reports and the Holocaust in Hungary*. Columbia.
- Szenes, Sándor–Baron, Frank 1994. *Von Ungarn nach Auschwitz. Die verschwiegene Warnung*. Münster.

Vrba, Rudolf 1997. *I Cannot Forgive*. Vancouver.

Vrba, Rudolf 2007. *Utekl jsem z Osvětimi*. Praha.

Vrzgulová, Monika 2007. Každodenný život židovských vězňov v nacistických koncentračných táborech. In Nižňanský, Eduard (ed.). *Z dejín holokaustu a jeho popierania*. Bratislava, 89–104. p.

Wetzler, Alfréd 2009. *Čo Dante nevidel. So správou Wetzlera a Vrba*. Bratislava.

Zavacká, Katarína 1992. Protižidovské zákonodárstvo slovenského štátu. In *Tragédia slovenských Židov*. Banská Bystrica, 59–76. p.

(Csanda Gábor fordítása)

EDUARD NIŽŇANSKÝ

THE ESCAPE OF ARNOŠT ROSIN AND CZESŁAW MORDOWICZ FROM THE AUSCHWITZ–BIRKENAU CONCENTRATION CAMP TO SLOVAKIA IN 1944. AN ATTEMPT FOR PREVENTION OF THE JEWS DEPORTATION FROM HUNGARY IN 1944

There were two couples of Jewish people who managed to escape from the Auschwitz–Birkenau concentration camp, all the four had successfully managed to get to Slovakia in 1944. The story of Alfréd Wetzler and Rudolf Vrba is well known. But, on the contrary, the escape of Rosin and Mordowicz is for the wide audience, in essence, unknown. The fleeing of the Slovak Arnošt Rosin and the Polish Czesław Mordowicz together was not only an attempt to change their fate, but they also wanted to let the world know how the killer Auschwitz–Birkenau concentration camp operates. They believed that the information they shared could terminate the deportation of Jews from Hungary in 1944. But their reports could not halt the tragedy.